

YAŞAR KEMAL'İN YAZIN DÜNYASINDA DOĞA ETİĞİ: DENİZ VE TOPRAK*

S. Seza YILANCIOĞLU**

“İnsanları kurtarmak toprakları
kurtarmakla orantılıdır.”

Yaşar Kemal

L'ÉTHIQUE DE LA NATURE DANS L'UNIVERS ROMANESQUE DE YAŞAR KEMAL : LA MER ET LA TERRE

La problématique littéraire de l'œuvre de Yaşar Kemal s'ordonne autour de la relation entre l'Homme et la nature et aussi entre l'homme et l'homme. Partant de ces interactions, l'écrivain souligne à travers une abondante œuvre le rôle et l'importance de la nature et de l'écosystème dans la vie de l'être humain. L'hypothèse Gaïa, dite aussi hypothèse « biogéochimique » avancée par deux scientifiques dans les années 1970, controversée au début, et affirmant le respect et la protection de la nature et de son écosystème pour maintenir en harmonie les relations entre les êtres vivants de toute catégorie demeure aujourd'hui l'une des préoccupations majeures de l'humanité. Il est à remarquer que les questions évoquées par l'hypothèse Gaïa constituent aussi, dans ses grandes lignes, l'axe central de l'univers romanesque de Yaşar Kemal. Il faut aussi ajouter à cet égard le nom d'Aldo Léopold, écologue, qui développe une philosophie de l'éthique environnementale (“l'éthique de la terre”) au XXe. Le fait que Yaşar Kemal fait recours à une thématique riche et variée quant aux relations entre l'homme et la nature évoque les travaux critiques d'Aldo Léopold sur la protection de l'écosystème. Il est à noter que les messages des romans de Yaşar Kemal (parmi plusieurs notamment *Deniz Küstü*, *Akçasazın Ağaları* et *Hüyükteki Nar Ağacı*), évoquant depuis les années 1950 avec une grande sensibilité son inquiétude concernant la protection de la nature seront certes mieux compris et interprétés à la lumière de ces hypothèses scientifiques. Cette étude se propose d'analyser d'une part l'éthique de la mer et son écosystème (notamment celui de la mer Marmara) à partir de *Denizler Kurudu* et *Deniz Küstü* dans lesquels l'auteur a recueilli une série d'entretiens qu'il a faits avec des pêcheurs, et de l'autre l'éthique de la terre autour de ses deux romans *Akçasazın Ağaları* et *Hüyükteki Nar Ağacı*.

Mots-clés : *Hypothèse Gaïa, Aldo Léopold, Yaşar Kemal, nature, terre, éthique de la terre, éthique de la mer, écosystème*

THE ETHICS OF NATURE IN THE ROMANTIC UNIVERSE OF YAŞAR KEMAL: SEA AND LAND

The literary problematic of the work of the great Turkish writer Yaşar Kemal develops around the relationship between man and nature and Man and Man. Based on these interactions, the writer emphasizes the importance of nature and the ecosystem in human life throughout his work. The Gaia hypothesis that arose in the 1970s asserts that it will be necessary to protect nature and its ecosystem in order to continue to lead a healthy life in this universe. This hypothesis, which did not

* Geliş tarihi: 15.01.2021 – Kabul tarihi: 25.01.2021

** Doç. Dr. Galatasaray Üniversitesi Karşılaştırmalı Dilbilim ve Uygulamalı Yabancı Diller Bölümü öğretim üyesi, seza.yilancioglu@gmail.com ORCID: 0000-0003-2746-2697

attract much attention when it was inaugurated, remains among the most favorable subjects today. The questions raised by the Gaia hypothesis are the main themes of Yaşar Kemal's romantic universe. Aldo Léopold, ecologist, who developed the philosophy of environmental ethics in the 20th century, focuses in the first half of the twentieth century on "the ethics of the land". Themes of Yaşar Kemal's romantic universe such as the land or the relationship between man and land are themes similar to Aldo Leopold's work on ecosystem protection. Today, the Gaia Hypothesis and the work on the ethics of the land have a much greater interest than they had at the time of their publication. Nowadays, the messages of the novels: *The Sea-Crossed Fisherman*, *The Agas of Aktchasaz* and *The Pomegranate on the Knoll* by Yaşar Kemal are better understood and interpreted than the 1970s and 1980s. Yaşar Kemal evokes his concern for the protection of nature with great sensitivity in his novels, his reports since the 1950s. The author emphasizes the importance of the ecosystem for the future of human health and the universe in these reports he had published between the years 1951-1963 in the daily Cumhuriyet where he worked for twelve years. In this study, the relationship between nature and man will be treated through the ethics of the land and that of the sea. The protection of the ecosystem of the sea will be studied through his work entitled *Denizler Kurdu* in which the author has collected his interviews with fishermen and his novel entitled *The Sea-Crossed Fisherman* being the fruit of the author's observations on the Sea of Marmara and its ecosystem and also the ethics of the earth will be examined through his two novels *The Agas of Aktchasaz* and *The Pomegranate on the Knoll*.

Keywords: Yaşar Kemal, nature, land, sea, ecosystem, man, ecology

Türk edebiyatının büyük ustası Yaşar Kemal'in yazın dünyasının sorunsalı insan-doğa ilişkisi ve bu ilişkinin yarattığı sonuçlar doğrultusunda insan-insan ilişkileri bağlamında gelişir, doğanın ve doğadaki dengelerin insan yaşamında ne kadar önemli olduğu vurgulanır.

Yaşar Kemal'in 1950'lili yıllardan beri büyük bir titizlikle röportajlarında, romanlarında hikayelerinde ele aldığı doğa konusu günümüzde çok konuşulan «Gaia kuramı» ya da «Gaia hipotezi» ile paralellik göstermektedir. James Lovelock, *Les Âges de Gaïa* adlı kitabında söz ettiği -doğadaki değişiminin insan psikolojisindeki etkileri-, Yazarın yazınsal dünyasının ana eksenini oluşturur.

Les Ages de Gaïa adlı kitapta Yaşar Kemal'in roman dünyasıyla kesişen bazı noktalar şunlardır:

- Ekosistemdeki büyük değişimler toprağın sağlığını tehdit ediyor (...) Tarım, ormancılık ve balıkçılık, bu tür saldırıların en endişe verici kaynakları olarak kabul edilirken, ikinci sırada karbondioksit ve metan konsantrasyonundaki amansız artış.¹
- Yaşam ve yaşanılan çevre birbiriyle çok sıkı bir bağımlılık içindedir ve birbirlerinden ayrı düşünülemez².
- Havadaki oksijen ve nitrojen doğrudan bitkilerden gelir.³

1970'lerin başında ortaya atılan Gaia hipotezi, önceleri olumlu bir tepki almamasına karşın 1970'lerin sonlarına doğru bilim adamlarının odak noktası olmaya başlar. Gaia hipotezinin ele aldığı "insanın yaşadığı çevre ile koşulsuz bağımlılığı" Yazarın roman dünyasında ele aldığı "insan-doğa" ilişkisini anımsatır.

Yaşar Kemal'in roman dünyasının damarlarını, evrenin ana maddeleri olan toprak, su, hava ve ateş ile insan arasındaki etkileşimi oluşturur. Bu etkileşimi, yazar, kahramanın

imgeleminde yaşattığı boyutlarla ele alır. Bu bağlamda da ünlü Fransız bilim felsefecisi ve edebiyat eleştirmeni Gaston Bachelard (1884-1962)'ı anımsamamak mümkün değil. Bachelard, bilimin epistemolojik tarihi üzerine olan yapıtlarının yanında şiirsellikle madde özlere arasındaki ilişkiyi *La psychanalyse du feu* (1938) (*Ateşin Psikanalizi*), *L'eau et les rêves* (1942) (*Su ve Rüyalar*), *La Terre et les Réveries de la volonté* (1948) (*Toprak ve İradenin Düşleri*) *La Terre et les Réveries du repos* (1946) (*Toprak ve dinlenme Düşleri*) *L'air et les songes* (1943) (*Hava ve Düşler*) adlı yapıtlarında inceler ve insanlık tarihi boyunca gelişen bir "maddesel imgelem gücünün" varlığını savunur. Ateş, su, hava, toprak öğelerinin şiirdeki düş dünyasının özünü oluşturduğunu ileri sürerek imge çözümlemesiyle edebiyat eleştirisine 1940'lı yıllarda yeni bir yaklaşım getirir. Yaşar Kemal'in roman dünyasında yaşamın özünü oluşturan toprak, su, hava ve ateşin "maddesel imgelem gücü", insan-doğa bağlamında ortaya çıkar. Yazar, bu dört elementin ruhunu, çocukluğu ve gençliğini geçirdiği Çukurova yöresinde keşfeder, röportajlarında ele aldığı bu maddeler kahramanlarının/anlatıcının imgelem gücüyle romanlarına farklı boyutlar getirir.

Yaşar Kemal 1951-1963 yılları arasında toplam 12 yıl Cumhuriyet gazetesinde röportaj yazarlığını yapar ve ülkemizde modern röportajcılığın öncüsüdür, diyebiliriz. Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan röportajlarını daha sonra *Nuhun Gemisi*, *Denizler Kurudu*, *Peri Bacaları*, *Bir Bulut Kaynıyor* adlarıyla dört ciltten oluşan *Bu Diyar Baştanbaşa* adlı yapıtında bir araya getirir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda yaptığı bu röportajlarında insanlığın sağlıklı geleceğinin doğadaki dengelerin korunmasına bağlı olduğunu savunur.

Marmara Denizi'nin bugünkü dramını, balıkların yok oluşunu yani bu denizin ekolojik tarihini 11.9.1972 ile 20.9.1972 tarih aralığında kaleme aldığı "Denizler Kurudu" yazısında son derece yalın bir dille anlatır. Florya ile Küçükçekmece arasında bulunan bir zamanlar İstanbul'un küçük balıkçı mahallesi Menekşe'nin balıkçıklarını iyi tanıyan Yaşar Kemal, bu balıkçılarla birlikte Marmara Denizi'nin zengin balık çeşitlerini ve bu balıkların nesillerinin nasıl tükendiğini gözlemler. İşte o yıllarda Menekşe'nin görünümü:

Şu yamaçta, istasyonun üstünde, altında o zamanlar hiçbir şey yoktu. (...) Küçükçük çalılar birkaç da ağaç vardı. (...) Bu aşağıda derenin kıyısında da bostanlar vardı. Kavun karpuz. Ama ne kavun karpuz. Ama ne salatalıklar. Çiçekler (...) O zamanlar bu dere pınar suyu gibi dupduru akardı. Yüzen balıkları, Çekmece gölüne doğru uçan balıkları görürdün suyun dibinde, apaydınlık.⁴

Bugün ne apaydınlık o dere ne kayıklardan taşan balıklar, ne de kavunların, karpuzların, salatalıkların yetiştiği bostanlar söz konusudur o yamaçta.

Marmara Denizi'nin balıkları: "Denizlerden gelirdik. Kayıklarımız balık dolu. Hem de barbunya, hem de çingene palamudu. Hem de mercanlar. Mercanlar çabuk solar. Ağırlığı olmasın diye çoğu kez mercanları tutmazdık. (...) Uskumrular kayıklara tepelerce yığılırdı. (...) balıkların çoğunu İstanbul'a gönderirdik"⁵ " (...) sonbaharda insanlar mutlulukla, sevinçle ellerinde iplere dizili o güzelim uskumruları, palamutları, kolyosları, sardalyaları tekmiş fukara balıklarını ellerinde sallayarak evlerine götürüyorlar"⁶ 1960'lı yıllarda Marmara Denizi'nde uskumru akını: "Deniz kapkaraydı balıktan (...) çık denize, altından aşağılara doğru balığın üstüste aktığını görürdüm"⁷ der Yaşar Kemal.

Bir balıkçı arkadaşı Yaşar Kemal'e şöyle der: "Yaşar," diyor, "işte sen tanıksın, biz eskiden denize çıkınca böyle mi, bu kadar mı balık alırdık? Ağlarımız kırmızı barbunyalarla sıvanmaz mıydı? Denizi kuruttular denizi..."⁸ Balıkçıların keyifli yaşantısını ise Yaşar

kemal şöyle dile getirir: “*Ermeni balıkçılar, Rum balıkçılar kardeş gibiydik. Ermeni, Rum yemekleriyle denizin ortasında kayıkları halka halka yaparak, raki şişelerini patlatırdık*”⁹

Yukarıdaki satırlar 1950’li ve 1960’lı yılların ilk yarısında Marmara Denizi’ndeki balıkların çeşitliliğini bolluğunu anlatıyor. Bugün bu balıklar nerede? Son yıllarda fu-kara balıkları diye anılan sardalyeyi hamsiyi bile bulmak artık çok zorlaştı bu denizde. Akın akın gelen, kayıklara dolup taşan uskumruların, lüferlerin yerini bugün balık üretim çiftliklerinde yetişen balıklar alıyor. Günümüzde balık seçimi yaparken “deniz mi, üretim mi” diye soruluyor ki, bundan yirmi beş-otuz yıl önce bu cümle hiçbir anlam ifade etmezdi. Lüferlerin, uskumruların, hamsilerin hazin sonlarına yine Marmara Denizi’nin simgesi olan yunusların, kılıçların hüznü yazgıları da eklenir.

O yıllarda çevrecilik bilinci bugünkü kadar önem kazanmamıştı, denizlerin, denizlerde yaşayan canlıların korunmasıyla ilgili hiçbir düzenleme yoktu. Balıklar bilinçsizce avlanıyordu. Bir balıkçı plansız yapılan balık avcılığını şöyle anlatır:

*1966 yılıydı. Marmaraya inanılmaz çoğunlukta bir balık akını olmuş, biz açıkta belki de yedi sekiz voltluk ışıkla balık tutuyorduk. Gırgırı çeviriyor tonlarca balığı alıyorduk. Ağda balıklar üst üste yığılınca, balıkların ağırlığı alttaki balıkları eziyor (...)*¹⁰ “*İşte reisler, işte lambacılar bizim tarlamızı yok ettiler, öldürdüler, denizi de kör ettiler, bitirdiler*”¹¹.

Ölen balıklar balıkçıları rahatsız etmez, arkası geliyor diye ama sorumsuzca, acımasızca yalnızca ekonomik çıkar uğruna yapılan balık avcılığı bugün Marmara Denizi’nde bazı balık türlerinin tükenmesine neden olur. Bu denizde yaşanan başka bir üzücü olayda yunus ve zıpkınla avlanan kılıç balıklarıdır. Marmara Denizi’nde bir zamanlar sürü halinde dolaşan insan dostu yunuslar, bu denizin balıklarının bir nevi koruyucularıydı.

*Yunuslar olunca denizde, başka yırtıcı balıklar giremezdi Marmaraya. Yunuslar hem balıkları yerler, korkutup derin sulardan kıyılara düşürürler; hem de öteki cannavarlardan Marmaranın balıklarını korurlardı.*¹²

Yunuslar yok olunca Marmara’nın balıkları da yok olur:

*Yunuslar Karadenizden gelen balıkların yolunu keserlerdi. Boğazdaki kanaldan doğru gelen, Ege’ye geçmek isteyen balıkların yolunu yunuslar kesince, balıklar da Marmara’ya dağılırlardı. Halbuki yunuslar öldürülünce Karadeniz’den gelen balıkların yolunu kesen kimsecikler kalmadı, bu göçmen balıklar da bir vurdular, dosdoğru aşağı Çanakkale boğazından çıktılar.*¹³

Karada ve denizde yaşayan tüm canlılar gibi yeryüzünde toprağın, suyun, denizin, derelerin, ağaçların da korunmaya gereksinimi vardır çünkü insanlar, hayvanlar, bitkiler yaşamlarını ancak doğadaki bu varlıklarla sürdürebilir.

Çok kıymetli olan yunus yağı ciddi bir ekonomik güç kaynağıdır. Bu nedenle, Marmara Denizi’ne yunus yağı almak için özellikle 1960’lı yıllarda yabancı bandralı gemiler gelir, dönemin hükümetlerinden de destek gören balıkçılar tirollerle, gırgırlarla yunus avına çıkarlar ve Marmara Denizi’nde şöyle bir görüntü oluşur: “*Marmarayı kana buladılar. Çılgınlarla, ölümlerle, dumanla doldu Marmara denizi. Bir günde binlerce, on binlerce Yunus öldürdüler. Yunuslar birkaç yıl içinde tükendi*”¹⁴, diye anlatır Yaşar Kemal’e balıkçı Tatar Ali.

Marmara Denizi'nde yunuslara yapılan kıyımdan sonra ne denizin ve ne de balıkların canlılığı kalır.

Bu denizde yalnızca yunuslar değil kılıçlarda, bilinçsizce avlandığından bugün kılıçları da bulmak artık kolay değildir.

Yaşar Kemal, balıkçılarla yaptığı röportajlarını *Denizler Kurudu* adlı yapıtında yayınladıktan sonra *Deniz Küstü* (1978) romanını kaleme alır. Balıkçılarla yaptığı röportaj ve gözlemlerinin ürünü olan bu romanda, Yaşar Kemal bir çevrebilimci duyarlılığıyla Marmara Denizi'nin ve İstanbul kentinin değişen ekosistemini vurgular. Roman kahramanları Menekşeli balıkçılarıdır. *Deniz Küstü* romanında yunusların yok oluşuyla Marmara denizinde ekosistemin çöküşü şöyle anlatılır:

Binlerce çığlık çığlığa martılar, binlerce göğşe sıçrayan, uzanan, kan içinde denize düşen, kıpkırmızı, kıpkızıl martılar, yunuslar, bir minare boyu kıpkırmızı köpük fişkırtan yunuslar, çığlık çığlığa, martı çığlıkları, yunus çığlıkları kıpkırmızı birbirine karışmış, deniz çalkalanıyor, kırmızı dalgalar kıyıyı boyuyor, kırmızı kan...Kıpkırmızı gökten kıpkırmızı köpürmüş kan, köpürmüş kan saçarak yunuslar yağıyor. Kan kızılı.... Koyu.¹⁵

Yunuslar bilindiği gibi küçük balıkları yiyerek beslenirler, o dönemin balıkçıları yunuslar yok olunca küçük balıkların kendilerine kalacağını düşünürler ama ne yazık ki yunuslarla birlikte zaman içinde birçok balığın yok olacağını öngörülemez.

Denizin altı orman, turuncu yapraklı, yunus balıkları koca, ak gövdeli ağaçlara dolanmışlar, üst üste, bir ışık tufanında çalkalanıyorlar, birbirlerine girmişler, ta uzaktan, gökyüzünde, beşer onar yirmişer yüzer biner, sonra da teker teker ışığın içine atılıyorlar, kanatlarını kısarak, ışığı fişkırtıp ta gökyüzüne ışığı köpürterek düşüyorlar, ışığın, bir ışık mavisinin çeliğinde paramparça olup dağılıyorlar. Yağmur damlaları gibi kızıl kan damlaları mavinin üstünde yuvarlanıyorlar, binlerce, on binlerce, milyonlarca.... Mavi düzlüğün üstünde kan çiçekleri durmadan bir sel gibi yuvarlanıyor, soğuk...¹⁶

Bu satırlarda “epik romancı” Yaşar Kemal’in destansı anlatımına tanık oluyoruz. Yazarın roman dünyası, masallarla, efsanelerle, destanlarla, türkülerle beslenir. Diğer romanlarında olduğu gibi *Deniz Küstü* romanı da hikâye anlatımıyla kurgulanmıştır. Hikâye anlatımı, hikayeciyle dinleyicileri canlı bir performansla karşı karşıya getirir. Bir hikâye anlatıcısı gibi Yaşar Kemal, kendi deneyimini ve başkalarının deneyimlerden yaptığı çıkarımları, dinleyici olarak gördüğü okuyucusuna destansı bir dille aktarır. Yaşar Kemal’in *Denizler Kurudu* adlı yapıtında yer alan Marmaralı balıkçılarla yaptığı röportajlar *Deniz Küstü* romanının ana olay örgüsündeki yunus kıyımının gerçeklere dayandığını göstermektedir.

Büyük Usta *Deniz Küstü* romanında ve *Denizler Kurudu* röportaj kitabında trajik yunus kıyımı sonrasında Marmara Denizi'ndeki bozulan ekolojik dengenin getireceği olası tehlikelere dikkat çeker. *Denizler Kurudu*’da söz edilen 1960’lı, 1970’li yıllarda hatta 1980’li yılların başına kadar “tırolcular”, “gırgırcılar”, “lambacılar” ve “radarcılar”ın tonlarca balık avlamak için yaptıkları sorumsuzca balık avcılığı sonucu “40 yıl içinde Marmara denizinde 120’nin üzerinde balık türü yok olmuştur.”¹⁷ Yapılan bir araştırmaya göre de “günümüzde dünya denizlerinde %75 oranında balıklar tükenmiştir”¹⁸.

Deniz Küstü romanında Yaşar Kemal yalnızca Marmara Denizi'ndeki balıkların hazine kaderini değil aynı zamanda İstanbul kentindeki çarpık yapılaşmaya dikkat çeker. İşte Menekşe'den kentin görünüşü: “*Ta buradan uyanan İstanbul'un ağır, koygun uğultusu denizi aşarak duyulacaktı. Ve kurşun kubbeler, minareler, çirkin, minarelere, İstanbula, kubbelere hiç uymayan apartmanlar usul usul sisten sıyrılıp gün ışığına tuhaf dev gibi serilecek, gün görmüş surlarıyla kıyıya uzanacaktı*”¹⁹. Bu durum yalnızca Marmara Denizi'nin değil dünya denizlerinin de önemli bir sorunu olduğu görülmektedir bu nedenle Yaşar Kemal'in yapıtları dünya denizlerinin geleceği için de uyarı niteliğindedir.

Yazar roman dünyasında deniz etiği kadar toprak etiğini de önemser. *Deniz Küstü* romanında yapılan İstanbul betimlemesinde kentin tarihi dokusuna uymayan yapılaşmayı eleştirir. 1960'lı yılların sonuna doğru İstanbul'a göç eden özellikle Karadenizli müteahhitler, 1970'li yıllarda kentin dokusuna uymayan apartmanları yapmaya başlar ve bunların çoğu İstanbul'un eski tarihi ahşap evlerinin yerini alacaktır. Bu tarihlerden itibaren kent, ekonomik çıkar uğruna artık hiçbir şekilde önüne geçilemeyecek inşaat sektörünün eline kent kendini teslim eder. Yazar, 1970'li yıllarda *Deniz Küstü* romanında İstanbul'un değişen silüetine de dikkat çekmeyi unutmaz. O dönemden başlayarak çarpık yapılaşma günümüze kadar büyük bir hızla gelir. Günümüzde de ne yazık ki Menekşe'deki bostanlar gibi kentin birçok yerinde meyve sebze yetiştiren bostanların, tarlaların yerinde beton bloklar halinde yükselen gökdelenler kentin tarihi ve doğa dokusunu yok etmektedir tıpkı Marmara Denizi'nin balıkları gibi...

Marmara Denizi'nin ekolojik tarihini doğa-insan -balık-balık avcılığı- bağlamında *Denizler Kurudu* ve *Deniz Küstü* adlı yapıtlarının ana eksenini oluşturduğu gibi Marshall yardımı sonrasında Çukurova ve yöresinin ekolojik değişimi de Yaşar Kemal'in birçok romanına konu olur. Hem doğanın hem de insanın değişim romanı *Akçasazın Ağaları* nehir romanına insan-doğa/insan-toprak ilişkisini açıklamak için baş vurmak gerekir: romanın birinci cildi *Demirciler Çarşısı Cinayeti* “*O iyi insanlar, o güzel atlara bindiler çekip gittiler*” sözleriyle başlar. Romanda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye Marshall yardımıyla gelen traktörlerle, ekskavatörlerle Çukurova doğasının nasıl değiştiğini ve doğadaki değişimin insan ve gelenekler üzerindeki etkisi gözlemlenir. Kan davası izleği üzerinden ilerleyen olay örgüsünde değişen insan, değişen toplum karşısında toprakların kişisel ekonomik çıkarlar uğruna nasıl tahrip edildiği anlatılır. Tarımın modernleşmesiyle insan da değişir ve geleneksel aile yapısının temsilcileri Sarioğlu ve Akyollu aileleri arasında kan davası bir oyuna dönüşür. *Yusufçuk Yusuf (Akçasazın Ağaları II)*'un sonunda Derviş Sarioğlu Yusuf'u öldürür, kendi adamını öldürmesiyle gelenek ve töreler önemini yitirir, bu sahne yaşanırken ekskavatör toprağa kepeçesini vurur, açılan kanaldan yüzlerce yıldır biriken su akıp gider ve bataklık kurutulur. İnsanı çemberine alan kapitalist düzen karşısında doğa özelliğini kaybetmeye başlar. Çukurova'nın gökyüzünü kaplayan kartalları da zehirlenerek ölür ve romanda geleneğin temsilcisi Sultan Ağa'nın ölüsü Derviş Bey tarafından kartal leşlerinin üzerine atılır.²⁰ Bu kare insan-doğa ilişkisi bağlamında geleneğin yok oluşuyla yeni insan tipini ve yeni insanın çıkarları doğrultusunda oluşan/olacak yeni doğanın habercisidir.

Yine Marshall yardımından sonra yeni insan ve onun yarattığı doğayı en iyi anlatan romanlarından biri de yazarın 1951'de Kadirli'de yazdığı, sandıkta unutilan ancak 1982 yılında okuyucusuyla buluşan *Hüyükteki Nar Ağacı* adlı kısa romanıdır. Burada iki önem-

li tarih 1951 yazın tarihi ve 1982 yayınlanma tarihi, Türkiye'nin toplumsal değişimine damga vuran yıllar: birincisi Marshall yardımı sonrası tarımda makineleşme ikincisi 1980 askeri darbesi sonrasında ülkede yaşanan kültürel, siyasal, ekonomik değişim ve buna bağlı olarak insanın ve doğanın çok hızlı değişimi.

Bu romanda Yaşar Kemal iki önemli konuya değinir; değişen insan, değişen doğa. 1949-1950 yıllarında traktörün Çukurova'ya girmesiyle mevsimlik ırgatların işsiz kalmasıdır. Roman kahramanlarından Koca Mehmet'in hayali ablasının çiftliğinde Sarı öküzle çift sürmektir, önceki yıllarda olduğu gibi. Koca Mehmet'in ablası traktörün keyfine varınca her şeyi unuttur, iki yıl önce kol kanat gerdiği kardeşini artık tanımaz. Ablasının çiftliğinde mevsimlik ırgatların yaptığı işleri artık makineler yapmaktadır: Abla traktörü bulunca, yıllardır traktörün işini yapan sarı öküzü traktöre kurban eder. Bu değişim toprak sahiplerini daha zengin kılarken mevsimlik ırgatları da büyük sefalete sürükler. İş arayan ırgatlar küçümsenir, paranın gücü insan sevgi ve saygısını yok ettiği gibi geleneği de yok eder. Tarımdaki plansız makineleşme insan ilişkilerini ciddi boyutlarda etkiler. Daha fazla mahsul alabilmek için denetimsiz yapılan çeltik ekimi yöre halkını sıtma salgınıyla karşı karşıya getirir. Çukurova'nın bereketli toprakları sıtma yuvası olur.

Çukurova'da yeni yaşam düzeni insanları birbirine yabancılaştırırken bu yabancılaşmaya insanlara yüzünü çeviren doğa da eklenir.

İşte Çukurova'daki değişimini roman kahramanı Otçu Hasan anlatıyor:

Çok kutsal ağaç vardı şu Çukurovada. Buradan denize kadar nar ağacı ormanıydı Çukurova. (...) Hiç ağaç kalmadı ovada, bütün ağaçları kökten söktüler. Şimdi ne nar, ne meşe, ne karaçalı, ne çam, hiçbir ağaç kalmadı Çukurovada, yok. Şu ovada kutsal hiçbir şey kalmadı ki nar ağacı kalsın.²¹

Yaşar Kemal çocukluğunu ve gençliğini geçirdiği Çukurova bölgesinde tarımın makineleşmesiyle birlikte toprağın ekonomik çıkarlar doğrultusunda denetimsiz işlenmesiyle doğada oluşacak tahribattan duyduğu tedirginliği 1950'li yıllardan itibaren dile getirir ve toprak sistemindeki dengenin korunması için ekonomik açıdan elverişli olmasa bile toprağın içindeki tüm unsurların korunması gerektiğini vurgular.

20. yüzyılın çevre etiği ve felsefesi alanlarında en etkili düşünürlerden Aldo Léopold (1887-1948) "*toprak etiğinde onu oluşturan bütün öğeleriyle -insan, kara ve su parçaları, bitki ve hayvanlarıyla- tek bir topluluk olarak düşünülmesini ister.*"²² Yaşar Kemal, 1973 yılında kaleme aldığı "*Doğanın Öldürülmesi*" başlıklı yazısında: "*Bir ülkenin gelişmesinde temel olan, öz olan topraktır. Bir ülkede toprak ölmüşse o ülke ağızyla kuş tutsa kolay kolay kalkınamaz*"²³ Doğanın yani toprağın ölümünün insan yaşamını ve ülkenin geleceğini nasıl etkileyeceğinin henüz daha bilincinde olmadığımız yıllarda Yaşar Kemal'in röportajlarında, romanlarında ve konuşma/yazılarında bu konu büyük bir duyarlılıkla ele alınır. Bugün İstanbul ve çevresinde aşırı yapılaşmadan dolayı yaşanan tedirginlik için çevre dostu yazarımız uyarısını 1973 yılında şu sözlerle uyarır: "*sömürü bir bütündür. Ve az gelişmiş bir ülkede insan emeğiyle birlikte doğa da sömürülüyor.*"²⁴ Bugün Marmara'nın en ucuz balıkları hamsi bile zor bulunuyor, "İstakoz kalmadı, balık kalmadı, denizde aşağı yukarı canlı çok az kaldı"²⁵ diyor Yaşar Kemal. Yalnızca balıklar yok olmadı deniz suyunun kirliliğinden dolayı denizde var olan canlıların tüketilmesi de sağlık açısından risk taşıyor bu denizin güzelim midyelerinin tadına varılmadığı gibi, denizde de yüzülüyor artık...

Son yıllarda denizi temizleme girişimleri olsa bile bu ne kadar verimli olacak? Bunun yanıtı da yine Yaşar Kemal'den geliyor 1973 yılında toprak bağlamında: “Ölmüş toprakların diriltilmesi herhangi bir düzende, her şey bittikten sonra kolay değildir.”²⁶

Kentteki topraklara gelince İstanbul'un yeşil alanları beton bloklara terk edilir, insanlar bu bloklar içinde yaşamaya hapsedilir -modernlik, zenginlik, teknoloji- adına...

Üç tarafı denizle çevrili kentte denizin iyot kokusu artık teneffüs edilmemektedir, dört mevsimi yaşayan İstanbul'da bu mevsimlerin özellikleri bile unutuldu. Bugün yaşadığımız iklim değişikliğinin başlıca nedeni doğanın insan eliyle tahrip edilmesi değil mi?

Sonuç olarak, Gaston Bachelard'ın 1940'lı yıllarda ortaya koyduğu maddenin imgelem gücünün ana eksenini oluşturan doğanın dört maddesi toprak, su, hava, ateş Yaşar Kemal'in yazınının ana damarlarıdır. Gaston Bachelard'ın ileri sürdüğü bu dört maddenin imgelem gücü en güzel Yaşar Kemal'in roman dünyası ile açıklanır.

1970'li yılları başında ortaya çıkan Gaïa hipotezi, evrende sağlıklı yaşamı sürdürülebilmek için doğanın yani ekosistemin iyi korunması gerektiğini savunur. O yıllarda pek ilgi göremeyen bu hipotez bugün en çok konuşulan konular arasındadır. Yine XX. Yüzyıl çevre etiği felsefecisi Aldo Léopold'un XX. Yüzyılın ilk yarısında önemseydiği “toprak etiği” konusunda yaptığı çalışmaları, Yaşar Kemal'in yazın dünyasında ele aldığı toprak, su, deniz, ağaç gibi doğa unsurlarıyla insan etkileşimi arasındaki ilişki ve doğanın dengesinin korunması için yaptığı uyarılarıyla paralellik göstermektedir.

Yaşar Kemal, yalnızca ülkesinde değil, dünyadaki değişimi de gözlemler. 1950'li yıllardan beri kaleme aldığı yazıları yalnızca Türkiye için değil dünya denizleri, toprakları için de birer uyarıdır. Değişimin yazarı olan Yaşar Kemal aynı zamanda şu sözleriyle çevreci bir yazar olduğunu da gösterir: “Doğanın tahrip edilişi insanlık için büyük bir tehlikedir. Ekosistemdeki değişikliklerle bizlerin doğası da değişmektedir.”

“Eğer o ülkenin toprağı ölüyse o ülkede pek öyle mutluluğa doğru büyük değişiklikler olamaz”²⁷.

NOTLAR

- 1 James Lovelock, *Les Ages de Gaïa*, livreo.flying2copenhagen, ss.29-30
- 2 A.g.e. s.116.
- 3 A.g.e. s.175.
- 4 Yaşar Kemal, *Denizler Kurudu*, Toros yayınları, İstanbul, 1985 (üçüncü baskı), s. 132.
- 5 A.g.e. s. 135.
- 6 A.g.e. s.137.
- 7 A.g.e. s.151.
- 8 A.g.e. s.135.
- 9 A.g.e. s.133.
- 10 A.g.e. s.154
- 11 A.g.e. s.155.
- 12 A.g.e. s.163.
- 13 A.g.e. ss.169-170
- 14 A.g.e. s.163.
- 15 Yaşar Kemal, *Deniz Küstü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018 (14üncü baskı), s.65
- 16 A.g.e. s.67.

- 17 Ufuk Özdağ, “Yaşar Kemal’de Deniz Etiği” içinde S. Seza Yıllancıoğlu (derleyen) *Yaşar Kemal: İnsanı, Toplumunu, Dünyayı Kucaklamak*, Literatür, İstanbul, 2019, s.108.
- 18 Ufuk Özdağ, “Yaşar Kemal’de Deniz Etiği” içinde S. Seza Yıllancıoğlu (derleyen) *Yaşar Kemal: İnsanı, Toplumunu, Dünyayı Kucaklamak*, Literatür, İstanbul, 2019, s.108.
- 19 *Deniz Küstü*, a.g.e. s.32
- 20 Seza Yıllancıoğlu, “Yaşar Kemal’in yazınında insan ve doğa”, *Hürriyet Gösteri-Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Mart-Nisan-Mayıs 2015, sayı 315, ss. 58-60.
- 21 Yaşar Kemal, *Hüyükteki Nar Ağacı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016 (21inci baskı), s.86
- 22 Ufuk Özdağ, “Aldo Leopold ve Toprak Etiği”, permacultureturkey.org › aldo-leop...
- 23 Yaşar Kemal, “Doğanın Öldürülmesi”, 29.0.1973 içinde *Ağacın Çürüğü -Yazılar, Konuşmalar-* (yayına hazırlayan Alpay Kabacalı, Yapı Kredi Yayınları (YKY), İstanbul, 1989 (4. Baskı), ss.115-119.
- 24 A.g.e. s.118.
- 25 *Deniz Küstü*, a.g.e. s.138.
- 26 *Ağacın Çürüğü*, a.g.e. s. 118.
- 27 A.g.e. ss.115-119

KAYNAKÇA

- 1- Kemal, Yaşar, *Denizler Kurudu*, Toros yayınları, İstanbul, 1985 (üçüncü baskı)
- 2- Kemal, Yaşar, *Deniz Küstü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018 (14üncü baskı), s.65
- 3- Kemal, Yaşar, “Doğanın Öldürülmesi”, 29.0.1973 içinde *Ağacın Çürüğü -Yazılar, Konuşmalar-* (yayına hazırlayan Alpay Kabacalı, Yapı Kredi Yayınları (YKY), İstanbul, 1989 (4. Baskı), ss.115-119.
- 4- Kemal, Yaşar, *Hüyükteki Nar Ağacı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016 (21. baskı)
- 5- Lovelock, James, *Les Ages de Gaïa*, livreo.flying2copenhagen
- 6- Özdağ, Ufuk, “Aldo Leopold ve Toprak Etiği”, permacultureturkey.org › aldo-leop...
- 7- Özdağ, Ufuk, “Yaşar Kemal’de Deniz Etiği” içinde S. Seza Yıllancıoğlu (derleyen) *Yaşar Kemal: İnsanı, Toplumunu, Dünyayı Kucaklamak*, Literatür, İstanbul, 2019.
- 8- Yıllancıoğlu, Seza, “Yaşar Kemal’in yazınında insan ve doğa”, *Hürriyet Gösteri-Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Mart-Nisan-Mayıs 2015, sayı 315, ss. 58-60.